

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ

Досліджуються особливості оцінки речових доказів. Стверджується, що поняття «оцінка речових доказів» є комплексним явищем, що одночасно охоплює та забезпечує взаємоузгоджене поєднання одночасно логічної, розумової, психологічної, лексикологічної, та процесуальної діяльності, насамперед, суду та інших учасників цивільних процесуальних правовідносин.

Ключові слова: речові докази, оцінка речових доказів, оцінка першоджерел речових доказів, дослідження речових доказів.

Постановка проблеми. Ключовим моментом будь-якої доказової діяльності є дослідження судом наданих сторонами доказів, де особливу роль відіграє кінцева оцінка змісту та значення певного речового доказу для конкретної цивільної справи.

Значення вільної оцінки речових доказів у теорії та практиці цивільного процесу також складно переоцінити. Специфіка реалізації принципу вільної оцінки доказів у рамках цивільного процесу визначається системою принципів, завданнями, процесуальними цілями, місцем і роллю суду при відправленні правосуддя в рамках цивільного процесу, процесуальним статусом суб'єктів цивільного судочинства. Ці особливості не можуть не вплинути на особливості збирання, дослідження, і як наслідок, оцінки судом окремих видів доказів у цивільному процесі, які, на жаль, досить рідко стають об'єктом самостійного наукового дослідження.

Ступінь наукової розробки проблеми. До дослідження окресленої проблеми в різні часи підходили дослідники різних теоретичних та процесуальних наук, таких як Р. С. Белкін, С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, А. Т. Боннер, С. В. Васильєв, А. Я. Вишинський, К. С. Єгоров, Г. А. Жилін, О. С. Захарова, О. В. Іванов, А. Ф. Клейнман, В. В. Комаров, В. А. Кройтор, С. В. Курильов, Л. Ф. Лісницька, Б. Т. Матюшін, С. М. Михайлов, В. В. Молчанов, І. І. Мухін, І. В. Решетнікова, В. І. Тertiшніков, М. К. Треушников, С. Я. Фурса, Д. М. Чечот, М. С. Шакарян, М. Й. Штефан, К. С. Юдельсон, В. В. Ярков та інші.

Метою даного наукового дослідження виступає аналіз поняття, різновидів та особливостей оцінки речових доказів у вітчизняному цивільному процесі.

Виклад основного матеріалу. Підтвердженням актуальності даного питання є велика кількість наукових праць представників інших процесуальних галузей та наук, кожен з яких у своїх розробках опирався на той чи інший історично сформований підхід до визначення особ-

ливостей та ролі оцінки речових доказів у різних категоріях справ. Так, дослідники адміністративного процесуального права В. К. Колпаков та В. В. Гордєєв стверджують, що речові докази є першоджерелом факту вчинення дії чи події, прямим доказом її здійснення; і саме тому оцінка адміністративним судом речових доказів має важливе значення в теорії та практиці адміністративного процесу України [1, с. 51]. У кримінальному судочинстві, І. І. Мухін, досліджуючи особливості оцінки речових доказів, справедливо наголошував на тому, що внутрішнє переконання судді при дослідженні доказів не входить до принципу вільної оцінки доказів, оскільки це категорія не процесуальна, а психологічна [2, с. 66]. Підтримує науковця й відомий вітчизняний процесуаліст В. В. Комаров, який стверджує, що при оцінці доказів суд керується не лише законом, але і своєю правосвідомістю [3, с. 8-9]. Дійсно, такі твердження вважаємо справедливими, оскільки внутрішнє переконання судді обумовлюється принципом незалежності суду при розгляді та вирішенні цивільних справ, яке є гарантією законності і обґрунтованості судових рішень. Більше того, саме суд є єдиним суб'єктом, оцінка речових доказів яким, має юридичне значення, адже, як вірно вказують окремі вчені, інші суб'єкти доказового процесу можуть провадити оцінку доказів, але їх оцінка, на відміну від оцінки суду, матиме лише рекомендаційний, а не владний характер [4, с. 196-198].

Таке розмаїття різноманітних підходів до дослідження та оцінки речових доказів пояснюється не лише важливістю окресленого питання для ухвалення справедливого та об'єктивного рішення по справі, але й неоднозначністю тлумачень поняття «речовий доказ».

Варто зазначити, що саме розуміння поняття «речових доказів» за час різноманіття наукових досліджень зазнало чималих трансформацій, оскільки, наприклад, ще у XIX столітті І. Бентам відзначив, що під словом «доказ» (у тому

числі речовий) слід розуміти тільки засіб, що використовується для встановлення істинності фактів, засіб, який може бути і дурним і хорошим, адже якщо «усні» докази зазнають обману, то речові також можуть зазнавати викривлення [5, с. 13].

Своєрідне продовження такого розуміння поняття «речовий доказ» та його оцінки відчувається в наш час у зарубіжній процесуальній науці Сполучених штатів Америки, де, як стверджує І. В. Решетнікова, вирішальне значення для ухвалення остаточного рішення по справі відіграє саме оцінка та огляд судом речових доказів, оскільки тільки вони є тією можливістю, яка дозволяє суду пізнати сутність спору безпосередньо, а не у опосередкований спосіб через чий-небудь покази [6, с. 157]. Подібний підхід був відомий цивільному процесуальному законодавству нашої держави у 20-х – 40-х роках минулого століття, коли, за словами В. В. Молчанова, речові докази також розглядалися як першочергові і найбільш достовірні докази [7, с. 291]. На наш погляд, такий стан речей був виправданим і обґрунтованим, як вимогами практики, так і теорією цивільного процесуального права. Хоча, слід зауважити, що сучасне цивільне процесуальне законодавство не відтворює вищезгаданих положень. Не погоджується з таким твердженням К.С. Юдельсон, який наполягає, що речові докази не повинні розглядатися в якості особливого роду доказів з точки зору їх доказової цінності; і тому ці докази підлягають оцінці нарівні і у зв'язку з усіма іншими доказами по справі у сукупності [8, с. 220].

Дійсно, в наш час чинні цивільні процесуальні нормативно-правові акти не встановлюють жодних переваг чи особливостей при оцінці речових доказів порівняно з іншими різновидами судових доказів, які подаються сторонами на підтвердження своїх слів та заперечень. Так, відповідно до ч. 2 ст. 212 ЦПК України, жоден доказ не має для суду наперед встановленого значення. Ідентичне положення закріплене й в інших процесуальних кодексах нашої держави (ч. 2 ст. 43 ГПК України, ч. 3 ст. 67 КПК України тощо). Така сама практика узвичаїлася і в сусідній Російській Федерації [7, с. 291].

Проте так би мовити «знецінення» ролі та значення речових доказів у процесі відправлення правосуддя в цивільних справах, призвело до іншої крайності, при якій в процесуальній літературі пропонувалось виключити оцінку доказів (у тому числі речових) із процесу доказування. Подібний стан речей спостерігається і у Великобританії, де, за словами А. Г. Давтян, оцінка до-

казів, у силу своєї специфічності, окремо не врегульована законодавством, оскільки це є психічна діяльність, що протікає в голові судді або присяжного, підкорюється законам логіки і тому взагалі не є процесуальною [9, с. 206]. Погоджуються з таким станом речей і вітчизняні дослідники В. К. Колпаков та В. В. Гордєєв, які також наголошують на тому, що оцінка доказів здійснюється судом за його внутрішнім переконанням [1, с. 27], хоча і не наполягають на виключенні оцінки доказів зі складу процесуальної діяльності. В будь-якому випадку не можна погодитися з твердженнями цих дослідників процесуального права, оскільки, як вже неодноразово зазначалося, оцінка доказів – це невід'ємна складова судового доказування, яка була і завжди буде вирішальною для ухвалення законного та обґрунтованого рішення по справі. Тим більше, що ЦПК України однозначно закріплює правило, відповідно до якого суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів (ч. 1 ст. 212 ЦПК України). Дослівно вищезгадане твердження дублюється в інших процесуальних нормативно-правових актах нашої держави, а саме: 1) Господарський суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді в судовому процесі всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом (ч. 1 ст. 43 ГПК України); 2) суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом (ч. 1 ст. 67 КПК України).

На наш погляд, така виняткова послідовність законодавця та рідкісна узгодженість норм різних процесуальних галузей права свідчить, по-перше, про уніфікацію процедури оцінки речових доказів у всіх без винятку галузях процесуального права України; по-друге, про надзвичайну важливість саме оцінки речових доказів у процесі дослідження доказів при відправленні правосуддя, і по-третє, про нагальну необхідність здійснення такої оцінки за однаковими визначальними засадами правосуддя (всебічності, повноти і об'єктивного розгляду певної справи), незалежно від того, про яку конкретну галузь права наразі йдеться.

Єдиною незначною відмінністю в законодавчому закріпленні вищевказаних норм є більш деталізована регламентація основоположного

постулату та невід'ємного елемента в оцінці будь-яких (в тому числі речових) доказів, яке на наш погляд, більш вичерпно закріплено саме в цивільному процесуальному законодавстві. Зокрема йдеться про ч. 3 ст. 212 ЦПК України, яка містить норму про те, що суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Набагато вужче й від того, на нашу думку, недосконало подібне положення міститься в наступних процесуальних кодексах: ч. 1 ст. 43 ГПК України, відповідно до якої господарський суд оцінює докази ... в їх сукупності, керуючись законом, ч. 1 ст. 67 КПК України, згідно якої суд, прокурор, слідчий і особа, яка провадить дізнання, оцінюють докази ... в їх сукупності, керуючись законом.

Як бачимо, цивільне процесуальне законодавство регламентує оцінку кожного речового доказу як окремо, так і в сукупності. Натомість господарське процесуальне право та кримінальний процес закріплюють процедуру оцінки речових доказів тільки в сукупності. Очевидно, що саме цивільний процесуальний кодекс на даний момент демонструє найбільш повний підхід до оцінки речових доказів, що варто було б запозичити до нормативно-правових актів інших процесуальних галузей права.

При дослідженні самого терміну оцінка речових доказів, перш за все, кидається у вічі той факт, що представники різних процесуальних наук висловлювали діаметрально протилежні визначення цього поняття, висуваючи на перший план не лише відмінні формулювання, але й підстави для виокремлення цього наукового терміну. Так, заслуговує на увагу одна з найбільш узагальнених позицій, висловлена К. Б. Рижовим, котрий звертаючись до оцінки не як до терміну, а як до слова, що має лексичне значення, формулює наступне визначення: «оцінка – це думка про цінність, рівень чи значення когось-небудь чи чого-небудь, адже в загальних рисах оцінку можна визначити як відношення суб'єкта до соціальних і природних явищ, людської діяльності, поведінки людей, визначення їх значимості, відповідності нормам і принципам моралі, що визначається оцінкою соціальною позицією, світоглядом, рівнем культури, інтелектуального і морального розвитку людини» [10, с. 5]. Наприкінці минулого століття досить поширеним було, сформульоване Б. Т. Матюшиним, визначення поняття «оцінка доказів», а саме, – це діяльність суб'єктів оцінки по визначенню якостей та ознак судових доказів, що включає в себе три етапи:

постановку завдання, вирішення завдання та результат [11, с. 21-22]. Таким чином, слід погодитися з думкою вчених, котрі характеризують оцінку речових доказів – як складну процесуальну і одночасно розумову діяльність суду, а також осіб, які беруть участь у справі, що має місце на всіх стадіях процесу. Не менш цікавою є точка зору, відповідно до якої оцінка доказів – психічна діяльність суб'єктів оцінки, що протікає на основі логічних і правових законів по визначенню якостей та ознак судових доказів, що включає в себе 3 етапи: постановку завдання, вирішення завдання і результат [11, с. 12]. Як бачимо, науковці різних епох тлумачили поняття «оцінка речових доказів» як комплексне багатовекторне явище, що одночасно охоплює та забезпечує взаємоузгоджене поєднання одночасно логічної, розумової, психологічної, лексикологічної, та процесуальної діяльності, насамперед, суду та інших учасників цивільних процесуальних правовідносин. Не менш важливим та дискусійним в наш час є питання визначення суб'єктів оціночної діяльності. Як правило розмаїття поглядів науковців на цю проблему дозволяє об'єднати існуючі підходи до визначення суб'єктного складу на дві течії:

1. *Дуалістична течія*, відповідно до якої суб'єктами доказової, в тому числі оціночної діяльності є як суд, так і особи, які беруть участь у справі, оскільки всі вони наділялися певними повноваженнями зі збирання, дослідження та оцінки доказів. Це дозволяє провідному вченому-процесуалісту В. В. Комарову стверджувати, що оцінку доказів здійснює не лише суд, але й особи, які брали участь у справі, на протязі усього провадження цивільної справи [3, с. 16].

2. *Моністична течія*, прихильники якої відстоюють позицію, згідно якої виключно суд (суддя) є суб'єктом оцінки речових доказів у цивільному процесі. Так, провідні російські процесуалісти, як В. А. Мусін, Н. О. Чечіна, Д. М. Чечот, узагальнили, що суб'єктами доказування в частині збирання та дослідження доказів є сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а в частині оцінки доказів – суд [12, с. 216]. Продовжує ці міркування К. Б. Рижов, який наполягає, що саме діяльність суду, як єдиного суб'єкта оцінки доказів, відіграє головну роль у цьому процесі та об'єктивується через репліки суду та кінцеве рішення по справі [10, с. 8].

Жодна з наведених течій, на наш погляд, не є такою, що вичерпно та всебічно надає відповідь на питання, хто ж із суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин здійснює оцінку

речових доказів. Поряд з цим певна категоричність висновків прихильників кожної з течій призводить до своєї односторонності кінцевих тверджень. Тому вважаємо за доцільне відійти від імперативності вищезгаданих течій та сформулювати власний підхід до визначення кола суб'єктів оцінки речових доказів, який на наш погляд, більш повно характеризуватиме розподіл повноважень з оцінки речових доказів у цивільному процесі між всіма учасниками судочинства.

Зокрема, ми не погоджуємось з думкою К. Б. Рижева, який категорично заперечує факт віднесення до суб'єктів оцінки доказів яких-небудь учасників цивільного судочинства, окрім суду [10, с. 9]. Адже згідно ч. 2 ст. 60 ЦПК України, докази подаються сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі. При цьому, відповідно до ч. 3 ст. 58 ЦПК України, суд не бере до розгляду докази, які не стосуються предмета доказування. Таким чином процес так званої досудової оцінки речових доказів покладається саме на сторони, які зобов'язані провести відповідну розумову, логічну, психологічну діяльність з оцінки наявних у них предметів матеріального світу по факту оцінки їх належності та допустимості до розгляду конкретної цивільної справи.

Тому очевидно для нас є необхідність виділення додаткової розмежувальної течії, зміст якої полягає в тому, що суб'єктами первинної оцінки доказів є сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а в частині остаточної кінцевої оцінки речових доказів – суд. Більше того, ми поділяємо думку О. Смуригіна, якій зазначає, що усі суб'єкти, які оцінюють докази, повинні керуватися тільки своїм внутрішнім переконанням; вони зобов'язані особисто оцінити докази, а не виходити з тієї оцінки, яку дали доказам інші особи. Під час оцінки доказів внутрішнє переконання слід розглядати у двох аспектах: як метод оцінки і як її результат [13, с. 106].

Висновки: Поняття «оцінка речових доказів» є комплексним багатовекторним явищем, що одночасно охоплює та забезпечує взаємоузгоджене поєднання одночасно логічної, розумової, психологічної, лексикологічної, та процесуальної діяльності, насамперед, суду та інших учасників цивільних процесуальних правовідносин. Щодо кола суб'єктів, які уповноважені оцінювати речові докази в цивільному процесі, слід відзначити наступне: всі існуючі підходи науковців можна поділити на наступні течії: 1) *Дуалістична течія*, відповідно до якої суб'єктами доказової, в тому числі оціночної діяльності є як суд, так і особи, які беруть участь у справі, оскільки всі

вони наділялися певними повноваженнями зі збирання, дослідження та оцінки доказів; 2) *Моністична течія*, прихильники якої відстоюють позицію, згідно якої виключно суд (суддя) є суб'єктом оцінки речових доказів у цивільному процесі.; 3) *Розмежувальна течія*, зміст якої полягає в тому, що суб'єктами первинної оцінки доказів є сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а в частині остаточної кінцевої оцінки речових доказів – суд.

Поряд з цим пропонуємо доповнити поширений в наш час перелік видів оцінки речових доказів (таких як: 1) попередня, проміжкова та завершальна (кінцева), 2) рекомендаційна та владна) третьою класифікацією - оцінкою речових доказів у залежності від окремих різновидів речових доказів (наприклад, першоджерел і копій або знімків речових доказів).

Таким чином, оцінюючи речові докази, суд повинен встановити об'єктивний зв'язок між властивостями, зовнішнім виглядом, доказами та обставинами, що мають значення для справи.

Список літератури

1. Колпаков В. К., Гордеев В. В. Докази та доказування в адміністративному судочинстві: монографія. /В.К.Колпаков, В.В.Гордеев – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. - 127с.
2. Мухин И. И. Важнейшие проблемы оценки судебных доказательств в уголовном и гражданском судопроизводстве. //И.И.Мухин – Л.: Изд-во ЛГУ, 1974 – 108 с.
3. Комаров В. В. Доказування та докази в цивільному судочинстві. [Текст лекцій]./ Комаров В.В. – Харків: Українська юрид. академія, 1991.- 36 с.
4. Цивільне процесуальне право України: підручник /за ред. В. В. Комарова. – Харків: Право, 1999. – 580 с.
5. Бентам И. О судебных доказательствах. /И.Бентам – Перевод с французского; Пер. И.Горонович. - Киев Тип. М.П. Фрица, 1876. – 440 с.
6. Решетникова И. В. Доказательственное право Англии и США.// И.В.Решетникова – М.: Городец. 1999 – 283 с.
7. Молчанов В.В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве: [Учебное пособие.] /В.В.Молчанов – М.: Зерцало-М, 2012.- 356 с.
8. Юдельсон К. С. Судебные доказательства и практика их использования в советском

гражданском процессе //К.С.Юдельсон. – М.: Госюриздат, 1956. - 249 с.

9. Гражданский процесс зарубежных стран: учебное пособие / под редакцией д-ра юрид. наук А. Г. Давтян. – М.: ТК Велби, Проспект, 2008. - 480с.

10. Рыжов Б. К. Принцип свободной оценки доказательств и его реализация в гражданском процессе./Б.К.Рыжов – Серия «Гражданский и арбитражный процесс: новые имена и новые идеи». – М.: Инфотропик Медиа, 2012.- 212 с.

11. Матюшин Б. Т. Общие вопросы оценки доказательств в судопроизводстве: [Учебное пособие.] /Б.Т.Матюшин – Хабаровск: ХВШ МВД СССР, 1987 – 68 с.

12. Гражданский процесс: Учебник / под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – СПб.: Проспект, 2000 – 472 с.

13. Смуригін О. Оцінка доказів на досудових стадіях кримінального процесу // Юридична Україна. - № 5. – 2010 р. – С. 28-33.

Стаття надійшла до редколегії 10 вересня 2012 року.

Рекомендована до друку в "Віснику" членом редколегії О.В. Гетманцевим.

М.О. Getmantsev

Some features of estimation of material proofs

Summary

The features of estimation of material proofs are investigated in the article. It becomes firmly established that a concept "estimation of material proofs" is the complex phenomenon, that simultaneously embraces and provides combination simultaneously logical, mental, psychological, lexicological, and judicial activity, first of all, court and other participants of civil judicial legal relationships.

Key words: the material evidences, the estimation of material evidences, the estimation of original material evidences, research of material evidences.

М.А. Гетманцев

Некоторые особенности оценки вещественных доказательств

Аннотация

Исследуются особенности оценки вещественных доказательств. Утверждается, что понятие «оценка вещественных доказательств» – комплексное явление, которое одновременно охватывает и обеспечивает взаимосогласованное соединение логической, умственной, психологической, лексикологической и процессуальной деятельности, в первую очередь, суда и других участников гражданских процессуальных правоотношений.

Ключевые слова: вещественные доказательства, оценка вещественных доказательств, оценка первоисточников вещественных доказательств, исследование вещественных доказательств.